

Кривошея В.В.

Козацька Україна крізь дзеркало французької історіографії

Рецензія на монографію: Луняк Євген. Козацька Україна XVI–XVIII ст. у французьких історичних дослідженнях. – К.–Ніжин: ПП Лисенко М. М., 2012. – 808 с.

Нещодавно побачило світ вельми цікаве в історичному плані наукове видання: монографія Євгена Луняка «Козацька Україна XVI–XVIII ст. у французьких історичних дослідженнях». Потрібність подібного дослідження визріла вже давно, однак його реалізація залежала від цілої низки об'єктивних перешкод, серед яких найвагомішими були дві: важкодоступність джерельної бази та обмежене коло фахових вітчизняних істориків, здатних до роботи з французькими текстами.

Як знаємо, з XVIII і до XX ст. французька мова була одним з найпоширеніших засобів комунікації міжнародного наукового співтовариства. Представники вітчизняної науки не складали виняток, і, зважаючи на високий рівень володіння цією мовою, без особливих труднощів працювали з французькими виданнями та джерелами. Можна згадати, що автор «Краткого описания о козацком малороссийском народе» Петро Симоновський як одне з основних джерел використовував «Історію війни козаків проти Польщі» П'єра Шевальє. Фактичні відомості з цієї праці французького автора запозичували у своїх розвідках згодом Олександр Рігельман, Дмитро Бантиш–Каменський, Микола Маркевич, Микола Костомаров. З XIX ст. вітчизняними дослідниками минулого козацтва уважно вивчається «Опис України» Гійома Левассера де Боплана, який по праву вважається одним з головних джерел з історії України першої половини XVII ст. Праці французьких науковців активно використовували Михайло Драгоманов, Володимир Антонович, Михайло Грушевський та ін. Однак ситуація докорінним чином змінилася в новітній час. Встановлення «залізної завіси» навколо вітчизняної науки в радянський період, обмеження міжнародних контактів і жорсткий контроль за дослідниками призвели до різкого скорочення використання франкомовної літератури

нашими істориками та їх поганого ознойомлення з доробком французьких колег. Цей негативний процес співпав з об'єктивними чинниками в світовому інформаційному просторі, що зумовили вихід англійської мови на передові позиції, отримання нею домінуючого значення в системі міжнародної комунікації й значного посунення французької мови, яка займала до цього лідируюче положення. Відповідно, в системі радянської іншомовної освіти французька мова була відтісна на другий план, поступившись основній мові «найбільшого вірогідного противника» – США. Скорочення кількості учнів, що вивчали французьку мову в Україні, і складність мовної підготовки в радянських реаліях негативним чином відбилися на потенційній можливості вивчення французьких джерел і літератури. Периферійний стан французької мови в системі вітчизняної освітньої політики зберігається і зараз.

Здобуття Україною державної незалежності, розвиток міжнародного інформаційного простору та можливість наукової співпраці наших істориків зі своїми закордонними колегами створили підґрунтя для реалізації дослідницького проекту Луняка. Звичайно, науковця не можна вважати абсолютним піонером у вивченні даної теми. Втім, він і сам відзначає вагомий внесок у її розробку своїх попередників: Василя Горленка, Федора Савченка, Володимира Січинського, Ілька Борщака, Олекси Вінтоняка, Теодора Мацьківа, Жака Шевченка. Однак, як видно з цього переліку, дослідниками французьких праць про козацьку Україну були переважно дореволюційні історики або представники української діаспори. Їхній доробок зміг потрапити до широкого зацікавленого читача лише в умовах незалежності нашої держави. Одним з небагатьох вітчизняних науковців, який серйозно займався в радянський час вивченням французької історичної літератури, присвяченої Україні, є Дмитро Наливайко, але і його праці отримали змогу дійти до масової читачької аудиторії лише після зникнення ідеологічних перепон. З іншого боку, в роботах майже всіх цих дослідників аналізувалися твори не тільки французів, а загалом західних європейців, а головна увага зверталася не так на історіографічний аспект цього доробку, як на його джерельну цінність. Тож у комплексному вивченні саме французької історіографії історії козацької України треба визнати першість Луняка.

В цій розвідці історик переконливо доводить, що, незважаючи на значну віддаленість від своєї батьківщини, «країна козаків» постійно приваблювала науковий інтерес французів, хоча він і мав хвилеподібну сутність. Наприклад, такими яскраво вираженими сплесками цікавості західного суспільства до наших теренів є періоди політичної діяльності гетьманів Богдана Хмельницького та Івана Мазепи, коли вони відзначилися важливою участю в доленосних змінах у Європі. Власне кажучи, політика завжди залишатиметься найголовнішим чинником посилення в Європі суспільного інтересу до нашої країни, створюючи інформаційний попит, на який реагувало наукове співтовариство. Як показує Луняк, саме події, пов'язані з веденням французами військових дій на наших землях і бойові зіткнення з українським козацтвом у добу Наполеона та в період Кримської війни, визначали сплески цікавості до України і її минулого.

Звичайно, важко не погодитись з автором, що в цілому історія України для сучасних французів є менш цікавою, ніж історія Алжиру чи Марокко. З іншого боку, інтерес до козаків у Франції не зникає вже впродовж півтисячоліття, а саме поняття «Cosaque» міцно укорінилося у французькій мові, в тому числі увійшовши до складу стійких ідіом. Козацька тема склала основу для створення цілого пласту французьких творів літератури, образотворчого мистецтва, музики, драматургії й кінематографії. Культурний фактор став і залишається у Франції головним каталізатором наукової цікавості до козацької України. До цієї тематики зверталися такі французькі генії як Вольтер, Оноре де Бальзак, Віктор Гюго, Проспер Меріме, Жюль Мішле, Гійом Аполлінер та ін., причому Вольтер, Меріме і Мішле приділили значне місце у своїй творчості саме історичним студіям про Україну та козаків. Але при цьому Луняк слушно зауважує, що майже всі французькі дослідження, присвячені козацькій Україні, стали своєрідним побічним результатом у вивченні історії Росії, Польщі, Туреччини і Швеції.

Джерельну базу дослідження Луняка склали переважно опубліковані праці французьких авторів, що зберігаються в книгозховищах України, Росії та Франції, а також у відсканованому вигляді в мережі Інтернет. Загальна композиція його розвідки побудована наступним чином: він розглядає окремі періоди французької історіографії, виділені

за столітнім принципом. Такий підхід автор можливо слухно виправдовує відсутністю чіткого послідовного безперервного дослідницького процесу, спрямованого на вивчення козацької України. Розгляд кожного періоду починається з аналізу політичного та культурного фону, що посилював цікавість у Франції до наших земель і впливав на розвиток тут українознавчих студій. Змалювавши історіографічну ситуацію, історик безпосередньо переходить до висвітлення французьких творів про Україну та козаків. Визначальною рисою його роботи є якнайдетальніший аналіз українознавчого аспекту доробку кожного вивченого ним дослідника, короткі біографічні штрихи про якого Луняк не забуває додавати. Цей підхід зумовлює часте наведення цитат з оригінальних текстів, а подекуди й переказ змісту творів. Уривки наводяться в авторському перекладі українською, хоча нерідко Луняк подає також і французький відповідник. Таку рацію дослідника можна виправдати тим, що більшість аналізованих ним праць є абсолютно невідомі вітчизняним науковцям, а твори французьких авторів XVI–XVIII ст. мають не лише історіографічний інтерес, але й джерелознавчу цінність.

Важливою особливістю роботи Луняка є те, що, намагаючись якнайточніше зрозуміти текст французьких оригіналів, велику увагу він зосереджує на з'ясуванні українських географічних назв та імен, які дуже часто далекими від слов'янської лексики французькими авторами подавалися у неймовірно викривленому вигляді, і впізнати в них український відповідник було справжньою головоломкою. Історик наводить такі приклади: Луцьк – Laski, Ставища – Bravische, Павлоч – Powalock, Снятин – Schignatin, Schigniatyn, Галич – Alichz, Будища – Bodoassin, Опішня – Orochno, Кальник – Kosniek, Лисянка – Sciana, Ямпіль – Jampul, Гайсин – Kuzsyn, Погребки – Dokrebieks, Кам'яний Затон – Kamiston, Чигирин – Lzerin, Яворів – Bauuorouu, Самара – Zuummer, Свіча – Chevitz, Свірговський – Suiercene, Sugercene, Sujercene, Гоголь – Kapol, Брюховецький – Bizukowelki та ін. Це вимагало від автора не тільки історичних, але й географічних і лінгвістичних знань.

Доволі цікавим є висвітлення Луняком хибних уявлень про Україну, що побутували у французькому історіописанні XVI–XVIII ст. Це факти щодо існування на наших землях упирів (П'єр де Нуає) і зоофітів (Жак Маржере), звичай раннього позбавлення дівочої цноти чужинцями (Андре Теве), здобуття перемог козаками під час ведення бойових дій за допомогою чар (Жак де Ту), перетворення вмираючих дерев на камінь (Жан Ле Лабурер), практикування запорожцями інцесту (Вольтер) і т.п.

Але, звичайно, головна увага дослідника була прикута до аналізу відображення питань вітчизняної історії козацького періоду французькими авторами. Як доводить Луняк, українське козацтво практично від самих витоків свого виникнення потрапило до поля зору інтелектуалів Франції. Перша згадка про козаків тут датується 1531 р., а історіографу середини XVI ст. Блезу де Віженеру відомі імена таких полководців як Остафій Дашкевич, Бернард Претвич і Предслав Лянцкоронський. З цього часу діяльність козаків і їхніх очільників, зважаючи на велику геополітичну зацікавленість Франції у східноєвропейських справах, не припиняла викликати доволі жвавий науковий інтерес. В роботах французьких авторів кінця XVI ст. висвітлювалися військові походи під проводом Івана Свірговського, Богдана Ружинського, Івана Підкови. У своїй монографії Луняк чітко показує, що українське козацтво розглядалося французькими сучасниками як потужна самостійна військово-політична сила, яка мала величезний вплив на весь хід історії держав сходу Європи.

Як доводить дослідник, вибух національно-визвольної війни та виникнення козацької держави на наших землях у середині XVII ст. не лише спричинили ажіотаж у французькому політикумі, але й зумовили створення цілої низки праць, присвячених розгляду цих подій: Гійома Левассера де Боплана, П'єра Шевальє, П'єра Лінажа де Восьєнна, Гуго де Терлона та ін. З цього часу в Європі твердо укорінюється уявлення про Україну як «країну козаків», а події Хмельниччини та Руїни на заході часто іменують «українською війною». Саме це криваве протистояння на наших землях, до якого більшою чи меншою мірою були втягнуті майже всі європейські держави, уважно розглядалося такими сучасними авторами як Франсуа де Шасполь, Клод де ла Магделен, де ла Круа, Мішель Руссо де ла Валетт, Гаспар де Танд (де Отвілль), Мішель-Давід де ла Бізард'єр, Франсуа-Полен Далерак (Божо), Фуа де ла Невілл та ін. Даючи дуже детальну характеристику українознавчого доробку цих людей, Луняк

дозволяє нам скласти уявлення про комплекс джерел з вітчизняної історії, практично невідомий українському науковому загалу.

Окремо зупиняється дослідник на проблемах французького мазепознавства. Він яскраво показує процес становлення та розвитку наукової мазепіани у Франції і взаємовпливи між наукою та культурою у висвітленні діяльності цього гетьмана і його доби. Жоден з діячів козацької України не викликав такого палкого інтересу західного суспільства як Мазепа. Про нього почали писати ще наприкінці XVII ст., однак загальною відомістю він здобув у зв'язку з карколомними подіями Північної війни в 1708–1709 рр. Вагоме місце аналіз діяльності цього очільника України займає в працях французьких істориків XVIII–XX ст. Вольтера, Анрі–Філіппа де Лімьє, Жана Руссе де Міссі (Івана Нестезюрану), Елеазара де Мовійона, П'єра–Шарля Левека, Шарля–Луї Лезюра, Проспера Меріме, Марі–Ежена–Мельхіора де Вогює, Рене Мартеля, Роже Тіссерана, Клода Норманна та ін. Всі ці дослідники розглядали Мазепу як останнього репрезентанта ідеї незалежності України. Поразка його політичних прагнень по суті визначила фінал української автономії. Промовистим доказом ліквідації засад козацького ладу та державності й занепаду українського козацтва в цілому, як випливає з книги Луняка, стало згасання козацької тематики у французькій науковій літературі другої половини XVIII ст. Водночас у цей час виникає безпосередній вплив вітчизняної історичної думки на французьку історіографію.

Луняк переконливо висвітлює українські чинники, що зумовили виникнення кращих французьких козакознавчих нарисів цього періоду: «Історії козаків двох боків Бористену» Ніколя–Габрієля Леклерка та «Анналів Малоросії або історії козаків–запорожців і козаків України» Жана–Бенуа Шерера. Саме остання двотомна праця, другий том якої, як чітко видно з розвідки, є перекладом «Короткого опису Малоросії», стала головним джерелом інформації про козацьку Україну на рубежі XVIII–XIX ст. Наприклад, її широко використовував автор «компедіуму французького козакознавства початку XIX ст.» (за визначенням Луняка) наполеонівський історик Шарль–Луї Лезюр, працюючи над своєю «Історією козаків» у 1813 р. На жаль, ця праця, на відміну від твору Шерера, досі не перекладена ні українською, ні російською мовами. Аналізуючи роботу Шерера, Луняк попутно виправляє ті неточності, що містяться її українському перекладі В.В. Коптілова.

Своїм аналізом французьких історичних досліджень Луняк доводить, що в XIX ст. інтерес до козакознавчої тематики йде на спад. Останній її спалах, зумовлений політичними подіями, припадає на короткий період Кримської війни. Саме в цей час до вивчення козацької історії звертаються такі корифеї французької історичної науки як Мішле і ще більше Меріме. Втім, саме в XIX ст. французьке історіописання стосовно козацької України починає все більше визначатися іноземними чинниками, найголовнішим з яких в цей час стала активна діяльність польської політичної еміграції, що пропагувала у французькому суспільстві своє бачення української історії та історичних взаємин між українцями й поляками. З розвідки Луняка можна чітко побачити, який потужний вплив мали на французьких науковців погляди Йоахіма Лелевеля, Адама Міцкевича, Францішека–Генрика Духінського та ін. В той же час, починаючи з другої половини XIX ст. у французькій історіографії історії козацької України все яскравіше проявляється український вплив. Так, розвідки Меріме про Хмельницького і Вогює про Мазепу були вже фактично переказом аналогічних праць Миколи Костомарова.

Можна поділити рацію Луняка, що з кінця XIX ст. український чинник у вивченні французькими науковцями козацького періоду нашої історії став визначальним. Значною мірою цьому посприяло як виникнення потужної української діаспори у Франції, так і налагодження співпраці між французькими та українськими істориками, ознакою чого стали спільні наукові проекти Михайла Грушевського та Антуана Мее, Ілька Борщака та Рене Мартеля тощо. А в новітній час, як справедливо зауважує Луняк, головними дослідниками історії козацької України у Франції «залишаються переважно саме тамтешні українці»: Аркадій Жуковський, Іван Вергун, Ярослав Лебединський, Ірина Дмитришин та ін. Втім, не можна нехтувати доробком і окремих власне французів – сучасних дослідників козацької України. Так, окремі питання її історії розглядав добре знаний в Україні Данієль Бовуа. Серйозними розвідками з даної теми відзначи-

лися османісти Жиль Венстен і Шанталь Лемерс'є–Кельжеже, а також вже згадуваний вище фахівець з історії скандинавських країн Клод Норманн.

Загалом огляд змістовної праці Луняка дозволяє стверджувати, що цим доволі ще молодим науковцем було здійснено велику дослідницьку роботу, яка має безумовну цінність для вітчизняної історичної науки й дозволяє нам побачити власне минуле очима французьких колег. Дана розвідка дає змогу не лише краще ознайомитися з французькими дослідженнями історії козацької України, але й осягнути цілий пласт історичних джерел стосовно нашої країни, створений у XVI–XVIII ст. Звичайно, як і будь-яка наукова робота, монографія Луняка не позбавлена окремих недоліків. Так, занадто скупили виглядає перший теоретичний розділ у загальній композиції книги. Очевидно, автор приділив йому меншу увагу, щоб зосередитись більше на викладенні фактичного матеріалу. Широке використання цитування та переказу творів дещо затіняє власне аналітичний аспект дослідження. Автора виправдовує лише те, що більшість цитованих ним праць невідомі вітчизняним науковцям, а тому інформацію про них вони будуть насамперед черпати з його монографії. Проте саме тому є доцільним створення своєрідної хрестоматії з повідомлень французьких авторів XVI–XVIII ст. про Україну, які раніше не публікувалися. Такий науковий проект являв би собою значний джерелознавчий інтерес і був цікавий як для фахових істориків, так і для широкого загалу аматорів, закоханих у минувшину нашої Батьківщини. Відзначимо, що Луняк обмежився французькими дослідженнями України лише козацької доби, тобто XVI–XVIII ст., залишаючи поза увагою французьку історіографію, присвячену вивченню вітчизняної історії XIX–XX ст. Цей насичений подіями період також привертав і привертає доволі значну увагу французьких колег–істориків, свідченням чого можуть бути ті ж самі розвідки Бовуа. Поза сумнівом вивчення й цього масиву закордонних історичних праць про нашу країну є актуальним і доцільним. Завершуючи цей огляд, хотілось би побажати автору не полишати обраного напрямку досліджень і доповнити свою цікаву й важливу розвідку комплексом перекладених джерел з української історії.

Кривошея В.В. Казацкая Украина в зеркале французской историографии. Рецензия на монографию: Луняк Евгений. Казацкая Украина XVI–XVIII ст. во французских исторических исследованиях. – К.–Нежин: ЧП Лысенко М. М., 2012. – 808 с.

Kryvosheya, V.V. Cossack Ukraine is through the mirror of French historiography. Review on a monograph: Luniak Yevhen. Cossack Ukraine of XVI – XVIII of century in French historical researches. – K. – Nizhyn: Publisher PP Lysenko, M.M., 2012. – 808 s.